

DISPUTA PENTRU ȚARA HAȚEGULUI DINTRE VOIEVOZII ROMÂNI ȘI REGII UNGARI ÎN SECOLUL AL XIII-LEA

Ioan–Aurel Pop

Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca/
Universitatea “Babeș–Bolyai” din Cluj-Napoca

Cuvinte–cheie: Țările Române; Regatul Ungariei; voievodul Litovoi; conflicte militare; Țara Hațegului.

Abstract: *The Dispute for the Land of Hatzeg (Transylvania) between the Romanian Voivodes and the Hungarian Kings during the 13th Century.* The article stress the historical circumstances in which the Land of Hatzeg, situated in South-Western part of the Voivodship of Transylvania, was separated by the Land of Romanian voivode Litovoi, situated on the both sides of the Transylvanian Alps, along the Jiu Valley. This process took place between 1247 and 1320, and during this period of time, Romanian small princes were trying to maintain their own authority on the Northern part of the Carpathians, while the Hungarian kings were aiming to organize their own institutions and to attach the Land of Hatzeg (as a district) to the Hungarian Kingdom, in the framework of the Voivodship of Transylvania. The main military confrontation took place in 1272–79, when Hungarian Kingdom lived a very deep crisis, but, in spite of that, the Romanian army of voivode Litovoi was defeated and the Hungarian suzerainty over the Land of Litovoi was reestablished.

Legătura istorică dintre Oltenia și Țara Hațegului este menționată pentru prima oară în chip explicit în izvoare la 2 iunie 1247, în diploma cavalerilor ioaniți¹. Aici și atunci, Bela al IV-lea, suveranul Ungariei, dăruia, între altele, cavalerilor–călugări menționați „jumătate din toate veniturile și foloasele ce se vor strânge pe seama regelui de la românii care locuiesc în Țara Litua, în afară de Țara Hațegului cu aparținătoarele sale”. Conform aceluiași document, Țara Litua, în frunte cu voievodul român Litovoi, făcea parte din Țara Severinului, despre care se spune că se întindea de la „munții ce țineau de ea” până la Olt și la Dunăre. Așadar, Țara Litua sau entitatea politico–militară condusă de voievodul Litovoi – cum reiese din același înscris – era plasată în ceea ce, în linii mari, avea să se numească de către români Oltenia (poate ceva mai extinsă atunci, la jumătatea secolului al XIII-lea, spre vest, nord-vest și nord, din moment ce sunt pomeniți în mod distinct „munții ce țin de ea”, la care trebuie

¹ *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române*, vol. I, (1222-1456), București, 1977, pp. 21-28 (în continuare DRH, D).

adăugat și un teritoriu adiacent cetății Severinului, situată ea însăși chiar la marginea apuseană a ținutului). Despre Țara Hațegului diploma ioinită nu dă alte detalii, dar se poate presupune că era situată acolo unde avea să se afle și mai târziu, adică în sud-vestul Transilvaniei istorice, fiind inclusă ulterior, sub aspect administrativ oficial, în comitatul Hunedoara². Firește, pe măsura organizării mai temeinice a administrației ungare în cadrul Voievodatului Transilvaniei, în secolele XIV-XV, se vede cum ceea ce documentele latine numeau „comitatul”, „districtul” sau „țara” Hațegului devenea treptat o regiune mai restrânsă sub aspect geografic decât vechea țară a Hațegului. Singura dintre cele trei țări din diplomă, situate la dreapta Oltului (Severin, Litua, Hațeg) mai greu de localizat precis (în sensul precizării limitelor sale) este Țara lui Litovoi. Ea trebuie să fi fost însă așezată cu axa pe valea Jiului oltean și pe văile Jiurilor transilvane (fiindcă numai pe-acolo, adică pe valea Jiului, putea comunica direct Oltenia cu zona Hațegului). Simplificând, se poate spune că în 1247 era vorba la apus de Olt despre trei țări ale românilor ca niște cercuri interioare, adică incluse unul în altul: cel mai mic era Țara Hațegului, plasat în următorul – Țara Litua –, cuprins la rândul-i în cel mai întins, numit *Terra de Zeurino* ori Țara Severinului³. De aici se vede, probabil, că precizarea „cu munții ce țin de ea”, ce însoțește numele de Țara Severinului, va fi avut rostul să arate apartenența la acea întinsă entitate politică a depresiunilor și dealurilor de la nord și vest de linia munților, unde se situa și regiunea Hațegului.

Pasajul din diplomă evocat mai sus, care permite în chip neîndoios, punerea Țării Hațegului în legătură cu Țara lui Litovoi, nu este prea clar. Ceea ce se poate presupune este că Țara Hațegului fusese până la 1247 o entitate distinctă a Țării Litua, împărțînd însă aceeași soartă cu aceasta. Cu alte cuvinte, ea făcea parte din Țara Litua, era sub autoritatea voievodului Litovoi și dădea „venituri și foloase” regelui Ungariei (ca și restul „țărilor” din Țara Litua). În acest statut uniform al regiunilor de la nord și de la sud de munți, situate pe axa Jiului, se produce la 1247 o breșă, o diferențiere: partea voievodatului lui Litovoi de la sud urma să dea de-acum jumătate din veniturile strânse (pe seama regelui) noilor veniți (cavalerilor ospitalieri), în vreme ce regiunea hațegană avea să dea aceste venituri, ca și până atunci, doar regelui. Istoricii, de la Dimitre Onciul încoace, au văzut aici, pe bună dreptate, începutul unui proces de desprindere a Țării Hațegului de sub autoritatea lui Litovoi și de plasare a sa în subordinea instituțiilor regale ungare de la nord de Carpați⁴. În diploma ioinită nu se spune însă în mod direct că Țara Hațegului era scoasă de sub puterea lui Litovoi, ci doar că ea avea să aibă de-acum un regim fiscal diferit. Acest regim

² Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, pp. 5-12.

³ Nu luăm aici în discuție – nefiind relevante pentru tema de față – celelalte formațiuni politice menționate în documentul de la 1247 în Oltenia, anume cnezatele lui Ioan și Farcaș și „țara cnezat a lui Litovoi voievodul”.

⁴ A se vedea argumentația la R. Popa, *op. cit.*, p. 10, pp. 249-256.

nu marca însă, de fapt, pentru locuitorii români vreo schimbare vizibilă, ei urmând să dea același quantum de dări și la nord și la sud de munți (doar că la sud, jumătate dintre acestea, după strângerea lor, ajungeau la ioași). Cu alte cuvinte, strângătorii de dări urmau să colecteze același volum de venituri ale puterii centrale de la românii din sudul și în nordul Țării Litua, numai că jumătate din veniturile colectate din sud (Oltenia) trebuiau să revină cavalerilor ioași.

Următoarea menționare în scris a regiunii se face la 1276, când apare un „comite de Hațeg”, în persoana lui Petru Aba, mare comis regal⁵, adică unul dintre marii dregători ai regatului⁶. Tocmai această înaltă calitate a sa îl arată drept o persoană cu însărcinări speciale, venită pentru punerea în practică a unor măsuri importante. Poate să fi fost vorba chiar despre organizarea comitatului Hațegului și a celui vecin al Hunedoarei (menționat pentru prima oară în același an)⁷. Această atestare târzie a unui dregător regal în Hațeg pare să confirme impresia lăsată în acest sens și de diploma de la 1247, anume că, vreme de circa trei decenii după încheierea contractului referitor la ioași, Țara Hațegului a continuat să depindă, în forme imposibil de reconstituit astăzi, de voievodatul Olteniei⁸.

Un document din 8 ianuarie 1285, emis de regele Ladislau al IV-lea Cumanul, pomenind meritele militare de excepție ale magistrului Gheorghe, fiul lui Simon, fără să menționeze direct Țara Hațegului, readuce în atenție întreaga regiune, precum și numele de Litovoi. Regele arată că demult, când începuse a domni și era doar un copil, voievodul Litovoi, împreună cu frații săi „cuprinsese pe seama sa o parte din țara noastră, aflată dincolo de munți”, refuzând să plătească suzeranului său veniturile adiacente acelui teritoriu, dar că oastea trimisă contra lui (condusă de pomenitul magistru Gheorghe) îl învinsese și ucisese, luându-l prizonier pe Bărbat, fratele său, răscumpărat apoi pentru o foarte mare sumă de bani⁹. Aceste evenimente, cu mai puține detalii, sunt relatate și într-un document din 6 octombrie 1288, emis de magistrul Gheorghe, fiul lui Simon¹⁰ (în favoarea comitelui Petru zis Pirus). Nici aceste știri noi nu au claritatea dorită și ridică unele semne de întrebare. Ceea ce se poate spune sigur este că undeva la sud de Carpați domnea în jurul anului 1272 (când a început domnia lui Ladislau al IV-lea Cumanul) un voievod numit Litovoi, care cucerise un nou teritoriu, pentru care refuza să plătească tributul datorat seniorului său; ca

⁵ *Documente privind istoria României, C. Transilvania, veacul XIII*, vol. II, p. 179.

⁶ Acesta era și „comite de Sibiu”; a se vedea Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 170, p. 185, pp. 194-195, p. 201, pp. 398-399.

⁷ R. Popa, *op. cit.*, p. 255.

⁸ *Ibidem*, p. 254.

⁹ *DRH, D*, vol. I, pp. 30-34.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 34-35.

urmare, el (care avea mai mulți frați) a fost, după rânduiala raporturilor de suzeranitate-vasalitate și ca orice vasal necredincios, pedepsit, învins în luptă și chiar omorât; mai reiese că fratele său, după scump plătită răscumpărare din prizonierat, a preluat domnia în condițiile anterioare revoltei, adică asigurând plata veniturilor regale. Dacă momentul de început al revoltei de la sud de munți se poate fixa cu aproximație în 1272-1273, când regele Ungariei „începuse a domni”, anul confruntării militare este mai greu de precizat. Nu este foarte limpede în document care eveniment se petrecuse atunci când regele era copil și începuse a domni, anume cuprinderea aceluia nou teritoriu de „peste munți”, refuzul voievodului român de a plăti veniturile aferente ori confruntarea militară. Este de presupus că acestea nu au fost concomitente, ele decurgând într-o anumită succesiune. În ceea ce privește data bătăliei, cele mai recente opinii înclină spre 1279¹¹ (cum s-a spus încă din 1965¹²), cu argumente foarte serioase, asupra cărora nu insistăm, fiindcă momentul exact al confruntării armate nu are relevanță în acest context. Fiind vorba în aceste înscrisuri din 1285 și 1288 de numele Litovoi și de titlul de voievod, majoritatea istoricilor au plasat țara lui în Oltenia, iar alții l-au identificat chiar cu personajul omonim de la 1247. Credem că este vorba, mai degrabă, de un alt personaj cu nume identic, poate fiul și urmașul celui dintâi, dacă nu chiar nepotul lui. În acest din urmă caz, am avea de-a face cu obiceiul, răspândit și la românii din Maramureș, de a da nepotului numele bunicului¹³. Este greu de localizat și teritoriul ocupat de Litovoi, pentru care el refuza plata veniturilor regale. Două detalii din documentul de la 1285 sunt, totuși, importante și, într-o anumită măsură, lămuritoare: teritoriul respectiv este caracterizat drept „o oarecare parte a țării noastre” (*aliquam partem de regno nostro*) și este plasat „peste munți” (*ultra alpes*). Prin urmare, acest voievod Litovoi și frații săi se înstăpâniseră peste un teritoriu de la sud de Carpați, care nu poate fi în Oltenia, din mai multe motive: 1). Oltenia este, de obicei, numită în secolul al XIII-lea, Severin ori Țara Severinului; 2). după indiciile din diploma din 2 iunie 1247, Litovoi I fusese voievod asupra mai multor cnezi olteni și cu siguranță asupra celor de sub munte; este de presupus că aceste teritorii rămăseseră și sub autoritatea urmașului (urmașilor) săi; 3). expresia *ultra alpes* se referă, de regulă, după denumirea uzitată uneori atunci, la „Cumania”, adică la regiunea de la est de Olt. Altfel spus, teritoriul preluat de Litovoi pentru sine însuși și familia sa era undeva la stânga Oltului, în Muntenia, dar în apusul acesteia, în vecinătatea Olteniei. Definierea sa ca fiind „parte a țării noastre” este normală, dar nu trebuie luată *ad litteram*: regii ungari numeau drept „ale lor” și ținuturi care nu le aparținuseră niciodată; „Cumania” făcea parte din titlul regilor Ungariei și este pomenită la 1247 ca teritoriu din care se percepeau

¹¹ Viorel Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București, 2008, pp. 209-211.

¹² Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 29.

¹³ R. Popa, *op. cit.*, p. 254, nota 34.

(urmau să se perceapă) venituri pentru acești regi. Este adevărat că dominația ungară aici era formală (nominală) după invazia mongolă, așteptându-se intervenția cavalerilor ioaniți spre a se impune acolo un control real. Se pare că acest sperat control nu s-a putut impune (ioaniții au stat foarte puțin timp în regiunea dăruită lor), iar pe la 1272 Litovoi și frații săi au preluat pentru ei zona dorită de regii unguri (ori o parte a acesteia).

Pedeapsa dată lui Litovoi, probabil la 1279, când el a fost învins în luptă și ucis de către o oaste ungară, condusă de magistrul Gheorghe, fiul lui Simon (din care făcea parte și comitele Petru zis Pirus), nu venea pentru ocuparea teritoriului menționat, ci pentru refuzul plății dărilor adiacente către regele Ungariei. Alături de semnele de întrebare formulate mai sus, se mai ridică unul: unde se va fi dat bătălia dintre oastea lui Litovoi și cea trimisă de rege contra sa? Din păcate, nu se cunoaște până în acest moment vreo mărturie limpede, de necontestat, în sensul precizării locului confruntării. Sunt doar anumite indicii. În urmă cu circa un sfert de secol, arătam că în Țara Hațegului exista în secolul al XV-lea o anumită tradiție a instituției voievodale¹⁴, confirmată după câțiva ani și de Radu Popa, în monografia sa dedicată regiunii respective¹⁵. Regretatul istoric medievist considera chiar că, în chip de ipoteză de lucru, se poate lua în calcul eventualitatea ca din Hațeg să se fi produs cândva o „descălecare” în Oltenia, prin voievodul Litovoi pomenit la 1247 ori printr-unul dintre predecesorii săi, încă în începutul secolului al XIII-lea sau la finele secolului anterior¹⁶. Ar mai fi important de știut – adaugă Radu Popa – dacă presupusul voievod rezidând în Țara Hațegului pe la 1200 stăpâna și ținuturi aflate la sud de Carpați pe axa Jiului sau dacă voievodatul dispus la 1247 pe ambele laturi ale munților s-ar explica tocmai prin „descălecatul” produs din Hațeg. Deocamdată, aceste întrebări rămân doar formulate, deoarece eventualele răspunsuri nu ar fi decât ipoteze, clădite pe alte ipoteze. Sunt însă și câteva certitudini ca, de exemplu, onomastica, oronimia și toponimia. Astfel, numele de Litovoi (al cărui înțeles slav, acela de „rău”, „crud”, se va fi pierdut între timp) este adesea consemnat în Țara Hațegului în secolele XIV-XV, fiind purtat de cnezii locali. După datele noastre, luând în calcul și variantele de Litu, Litul, cel mai mare număr de mențiuni din Evul Mediu al acestui antroponim se întâlnește tocmai în Hațeg¹⁷. Tot aici sunt adeseori atestate și numele de Bărbat și Barbu¹⁸. În plus,

¹⁴ Ioan-Aurel Pop, *Despre existența voievozilor și a instituției voievodale în Țara Hațegului până în veacul al XV-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, pp. 147-154.

¹⁵ R. Popa, *op. cit.*, pp. 250-251.

¹⁶ *Ibidem*, p. 251; acest presupus „descălecat” din Hațeg spre Oltenia ar fi analog celor mai bine atestate dinspre Făgăraș spre Câmpulung-Argeș sau dinspre Maramureș spre nord-vestul Moldovei.

¹⁷ Astfel, în numai șapte decenii, între 1402 și 1473, antroponimul respectiv, cu variantele sale, este atestat în Țara Hațegului de șapte ori, la Clopotiva, Britonia (Samisegetuza), Fărcădin, Baru Mic, Ponor, Râu Bărbat; a se vedea Adrian Andrei Rusu, I.-A. Pop, Ioan Drăgan, *Izvoare privind*

mai există o apă numită Râu Bărbat și un sat omonim, centru al unui cnezat. Firește, în Hațeg sunt atestate și alte nume vechi, purtate de domni și voievozi sau în familii voievodale (Basarab, Mușat), dar concentrarea aici a numelor de Litovoi, Bărbat și Râu Bărbat, corelată cu vecinătatea Olteniei, nu poate fi, credem, întâmplătoare. Mai mult, sub aspect geografic, aceste denumiri sunt concentrate în mare parte în sud-estul Țării Hațegului, adică tocmai spre zona Jiurilor care se unesc înainte de a pătrunde în Oltenia. De aceea, considerăm că tentativa plasării în Țara Hațegului a confruntării militare dintre Litovoi ajutat de frații săi și oastea regală ungară – formulată și de Ștefan Pascu¹⁹ – este îndreptățită²⁰. Dacă prezența incontestabilă a tradiției voievodale Hațeg în nu poate dovedi un „descălecat” de-aici spre Oltenia, legătura acestei țări românești transilvane cu voievodatul lui Litovoi este pe deplin atestată. Este natural să presupunem că direcția de atac urmată de oastea ungară destinată pedepsirii lui Litovoi va fi fost prin Țara Hațegului, integrată tocmai atunci sistemului de organizare teritorial-administrativă al regatului. La fel de firesc ni se pare și faptul ca Litovoi cu Bărbat și oastea lor să-și fi așteptat inamicii la marginile nordice ale țării lor, din mai multe motive. Unul va fi fost încercarea de a evita pustiirea și jefuirea unor întinse regiuni, limitând daunele cât mai mult posibil. De aceea, considerăm că deși litigiul direct menționat la 1285 și 1288 se referă la neplata veniturilor regeste pentru o zonă situată în nord-vestul Munteniei, miza principală a conflictului era tot Hațegul. Acesta, în ciuda intenției regelui din 1247 de a-i percepe exclusiv pentru sine veniturile – spre deosebire de restul țării lui Litovoi – va fi rămas, în forme greu de precizat astăzi, în componența voievodatului oltean²¹. Abia la 1276 este consemnat un act mai energic al autorităților nord carpatice, acela de a organiza în Hațeg o unitate administrativă specifică regatului Ungariei, anume comitatul. De altfel, tot atunci pare să se fi organizat – cu ajutorul înaltului demnitar regesc, marele comis Petru Aba, menționat mai sus – și micul (pe atunci) comitat vecin al Hunedoarei, desprins din mai vechiul și vastul comitat al Albei. Dacă nepredarea către puterea centrală a veniturilor aferente ținuturilor preluate de Litovoi la est de Olt era o ofensă pentru rege, organizarea „comitatului” transilvănean Hațeg era cu siguranță o lovitură pentru voievodul oltean. Cele două acte s-au petrecut aproape concomitent. De aceea, istoricii care au legat confruntarea ungaro-română de la

Evul Mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea, vol. I, (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989.

¹⁸ Un document de la 1411 menționează un cnez cu numele de Bărbat, care trăise cu mult înainte, alături de cei șase frați devălmași ai săi, tocmai în cnezatul numit Râu Bărbat; a se vedea *ibidem*, p. 61. Numele de Barbu este purtat, tot între 1402 și 1473, de cel puțin zece personaje din Țara Hațegului, la Baru, Livadia, Pui, Râu Bărbat, Ponor, Sălașu, Streisângeorgiu (*ibidem, passim*).

¹⁹ Ștefan Pașcu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Cluj, 1972, p. 178.

²⁰ Rezervele formulate de Radu Popa în legătură cu această localizare nu sunt justificate și motivate; a se vedea R. Popa, *op. cit.*, pp. 251-252.

²¹ *Ibidem*, p. 254.

1279 de Hațeg au avut parțial dreptate, dar nu în sensul că teritoriul pentru care Litovoi refuza plata veniturilor pretinse de rege ar fi fost ținutul din sud-vestul Transilvaniei, ci din alte motive. Considerăm că și la 1270-1280 – ca și, mult mai estompat, la 1247 – mobilul principal al încordării și al conflictului era expansiunea Regatului Ungariei spre cnezatele și voievodatele existente în Oltenia și Muntenia, dar spre extremitățile teritoriului intracarpatic. Se știe că, formal, dominația militară directă a Ungariei ajunsese pe culmile Carpaților abia spre anul 1200. Ea nu se putea însă exercita numai prin autorități ungare propriuzise, ci avea nevoie de forțe aduse din afara Transilvaniei, cum erau secuii, sașii, unele ordine călugărești militare etc. Izvoarele documentare de la 1247 și 1276 menționează Hațegul în ipostaze diferite: inițial ca parte integrantă a țării Litua, sub autoritatea voievodului Litovoi (rezident în Oltenia) și în final, după trei decenii, drept „comitat” în Regatul Ungariei. Cu alte cuvinte, înainte de impunerea efectivă a dominației ungare în întreaga Transilvanie, Țara Hațegului a fost o entitate românească. Din nevoi diverse, legate, probabil, în primul rând de apărare, țara a ajuns parte a formațiunii mai mari conduse de Litovoi. După 1200, odată cu presiunile tot mai accentuate ale Regatului arpadian de organizare a structurilor proprii în noile teritorii anexate ori aflate sub control, vechile țări ale românilor – cum erau Severinul și Hațegul – sunt numite în izvoare inclusiv în acord cu noua „nomenclatură”, recunoscută de autorități: banate, comitate, districte. Unele dintre aceste denumiri nu sunt nici ele foarte precise și nici specifice organizării occidentale (calchiate de unguri din lumea germană), ci sunt preluate din tradiția existentă anterior, precum banatele. Numai denumirea de comitat este tipic occidentală și aceasta s-a generalizat în linii mari, biruind până la urmă în întregul Regat al Ungariei. Transilvania și teritoriile adiacente, locuite în mare parte de români, dar și de alte populații aduse din afara zonei (secui, sași), a rămas însă mereu o excepție, de la demnitatea de voievod, până la imensul număr de districte, scaune și țări, mult mai mare decât cel al comitatelor.

Hațegul este un exemplu al acestei situații speciale, menținute în întreg Evul Mediu. Amintit inițial drept *terra* (1247), numit apoi *comitatus* (1276) și, în fine, *districtus* (1320 și ulterior), Hațegul a păstrat mereu și denumirea de „țară”, cu tradiția sa cea veche și cu organizarea distinctă. Denumirea de *terra* este cea mai generală și mai vagă, utilizarea sa arătând, de obicei, prezența unei entități locale pe care autoritățile nu o puteau încă defini sau încadra și nu o integraseră pe deplin modelului oficial. *Comitatus* este forma de organizare tipică, preluată de autorități ca etalon pentru întreg regatul. Termenul de *districtus* este și el vag, imprecis și general, dat unor realități teritorial-politice care nu se încadrau în modelul oficial. De exemplu, vechile „țări” ale românilor sunt de la un timp denumite districte, ca și cele două enclave săsești, fără continuitate teritorială directă cu pământul dăruit de rege sașilor prin privilegiul din 1224. Conducerea centrală a urmărit, pentru o vreme, idealul ca fiecare entitate locală să devină

comitat: voievodatul Maramureșului este numit treptat comitat, pământul dăruit sașilor este atestat drept „comitatul Sibiului”, „țara Hațegului” devine „comitatul Hațeg” etc. Unele dintre aceste încercări au reușit și au fost durabile, altele nu. Autoritățile au realizat destul de repede că varietatea „limbilor” și obiceiurilor impunea și menținerea organizării specifice și că dominația Regatului Ungar se putea împlini mult mai bine conservând anumite tradiții. De aceea, până la urmă s-a renunțat la organizarea comitatensă în regiunea Hațegului, deși perspectivele păreau foarte bune: în jurul anului 1276 se organizau în regiune două comitate, unul mai mic, al Hunedoarei, cu reședința în cetatea de pământ omonimă (desprins din marele comitat al Albei) și altul mai întins al Hațegului (rupt din „Țara Litua”). Comitatul Hunedoarei, cu centrul mutat la Deva prin deceniul al treilea al secolului al XIV-lea, a avut o existență îndelungată, mărindu-se și consolidându-se treptat în Evul Mediu, în timp ce „comitatul Hațegului”, după circa cinci decenii de funcționare (probabil formală sau fictivă) a sfârșit drept „district” în comitatul Hunedoara. Se menționează, cum arătam, un comite de Hațeg la 1276, în persoana înaltului dregător regesc care nu va fi rezidat niciodată acolo; apoi, la 1315 se arată că moșia Britonia s-ar fi aflat în „comitatul Hațeg”. La 1317, apare numele lui Nicolae Szechy, „comite sau castelan de Hațeg”, exact în anul în care regele Carol Robert reușea să înfrângă, în preajma vecinei cetăți a Devei, rezistența partizanilor răzvrătitului voievod al Transilvaniei, Ladislau Kan²². După apariția în documente a „districtului Hațeg”, pe la 1320, ca parte a comitatului Hunedoara, în fruntea sa era castelanul cetății regale a Hațegului. Toate aceste avataruri, variațiuni și nesiguranțe terminologice arată încercarea autorităților de încadra realitățile vechi locale românești în structurile regatului. Hațegul și-a menținut însă mereu în Evul Mediu, alături de numele vechi de *terra* și organizarea sa specifică²³: adunarea cnezilor țării sau districtului, cu rol de decizie în mai toate chestiunile regiunii, clasa cnezială și de origine cnezială, stăpână de pământuri și oameni (cnezate și părți de cnezate), în mare parte înnobilită (în secolele XIV și XV), biserici ortodoxe de piatră și de zid, cu pictură de inspirație bizantină, cetăți cu turnuri-locuință ale cnezilor și nobililor locali, onomastica și toponimia tradițională etc. Un ecou timpuriu al acestei vechi organizări a fost socotită pomenirea la 1315 a lui Nicolae cel Roșu, *villicus de Hatzak*. El era fiul lui Ștefan de Britonia și

²² R. Popa, *op. cit.*, pp. 255-256.

²³ I.-A. Pop, *Încercări de imixtiune în Țara Hațegului în veacul XV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca”, XXV, 1982, pp. 39-52; idem, *Realități medievale din Țara Hațegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din secolele XIV-XV*, în „Acta Musei Napocensis”, XIX, 1982, pp. 87-92; idem, *Datul oilor în Țara Hațegului în veacul al XV-lea și la începutul veacului al XVI-lea*, în „Sargetia”, XVI-XVII, 1982-1983, pp. 287-294; idem, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, pp. 59-66, pp. 85-100; I. Drăgan, *Originile individualității istorice a Țării Hațegului în Evul Mediu*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca”, XXV, 1982, pp. 25-37.

proprietarul mai multor sate românești, adică parte a „feudalității românești hațegane”, cum a fost caracterizat de Radu Popa²⁴. Cu acest nume latin nepotrivit („primar de Hațeg”), Nicolae cel Roșu nu putea fi decât „judele țării Hațegului” (și nu al satului Hațeg de atunci, așezare catolică, locuită de „oaspeți” străini). Faptul arată existența unui conducător local român, recunoscut la 1315 de către autorități, provenit probabil din vechea tradiție voievodală hațegană. Pentru a avea o idee despre dimensiunile acestei entități politice românești, menționăm că în districtul Hațeg – născut pe structura vechii Țări a Hațegului – sunt atestate în secolul al XV-lea cel puțin 128 de așezări, plus altele care, fără a fi menționate în interiorul său, gravitau spre acesta²⁵.

Recapitulând, trebuie subliniat drept cert faptul că nordul Olteniei și sud-vestul Transilvaniei istorice, pe axa Jiului, au făcut parte cândva, înainte de 1247, din aceeași unitate politică românească, din același voievodat. El cuprindea din vechime și Țara Hațegului, precum și, după 1272, o „țară” de la est de Olt, vecină cu voievodatul românului Seneslau ori chiar acest voievodat, menționat la 1247. Diploma ioaniților arată intenția regelui ungar de a desprinde Țara Hațegului din legătura sa cu voievodatul lui Litovoi, prin crearea unui regim fiscal diferit pentru aceasta. Trebuie să presupunem că Litovoi și urmașii săi nu au fost de acord cu această traiectorie impusă de regalitate părții nordice a țării lor, încercând să-și păstreze controlul și pe valea Jiurilor transilvane. Pe această bază, se poate aprecia că pentru voievozii români, indiferent unde rezidau ei la un moment dat, teritoriile de la nord ori de la sud de munți care le aparțineau erau la fel de prețuite și aveau aceeași valoare. Indiciile arată că, în perioada 1247-1276, Țara Hațegului a continuat să țină într-un fel sau altul de voievodatul Olteniei. Crearea de către autoritățile transilvane a „comitatului Hațegului” la 1276 (sau ceva mai devreme) trebuie să fi fost privită ca o nouă ofensă de către voievodul Litovoi, care-și vedea uzurpată o parte din stăpânirea sa. Probabil, ca o reacție și în chip de compensație (pentru pierderea Hațegului), „voievodul Litovoi și frații săi” vor fi ocupat pentru sine regiunea românească de la stânga Oltului, pe care regele o numește „o parte din țara noastră”. Credem însă că miza cea mare va fi rămas tot Hațegul. Despre acesta este vorba în diploma ioanită (1247), când apare primul atentat regesc de desprindere a sa de sub autoritatea lui Litovoi și tot despre acesta la 1276, când are în frunte cu un „comite”, după vechea accepțiune, cea de „trimis regal”, a termenului. Însă domnia lui Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290) și voievodatul lui Ladislau Kan (1294-1315) – prin caracterul lor frământat și agitat – nu erau cele mai propice timpuri pentru organizarea de noi instituții la marginile unei țări în care autoritatea centrală era așa de contestată și de slabă. Totuși, venirea trimisului regesc Petru Aba, demnitar cu însărcinări speciale în Hațeg la 1276, îl va fi pus

²⁴ R. Popa, *op. cit.*, pp. 253-254.

²⁵ I. Drăgan, *op. cit.*, p. 32.

în gardă pe Litovoi și îl va fi obligat să acționeze. Corelarea acestor date documentare cu onomastica, oronimia și toponimia medievală a Țării Hațegului – unde se înregistrează cea mai mare frecvență în Evul Mediu a numelor de Litovoi (Litul) și Bărbat din întreg spațiul românesc, arată, credem, alături de legătura organică a sud-estului Transilvaniei cu Oltenia, și posibilitatea situării bătăliei dintre voievodul oltean și oastea regală tocmai în această regiune aflată în litigiu.

După marea invazie tătară de la 1241-1242, credem că a devenit evident pentru regele Bela al IV-lea și pentru dregătorii săi nu numai că stăpânirea estului țării (în speță a Transilvaniei) era problematică și pusă sub semnul întrebării, dar mai ales că Oltenia și „Cumania” – locuite în mare parte de români – erau aproape imposibil de stăpânit la modul direct, sub formele consacrate în restul regatului. Acum, la 1247, prin rezervarea tuturor veniturilor Țării Hațegului pentru sine (și neconcesionarea, prin urmare, a acesteia ioaniților), regele pare convins că frontiera (relativă) a regatului era mai sigură și mai realistă pe Carpați. Aplicarea acestei idei însemna însă frângerea unității dintre țările marelui voievodat al lui Litovoi, care „încăleca” munții și, evident, o mare lovitură pentru acest din urmă conducător. Natural, tendința extinderii efective a Regatului Ungariei dincolo de întreaga linie a Carpaților, deopotrivă spre sud și spre est, a revenit mereu, aproape ciclic, pentru o lungă perioadă. Concretizarea parțială a acestei tendințe au fost „pintenul” din vestul Olteniei întreținut prin Banatul unguresc al Severinului, dar mai ales coridorul care pornea de la curbura Carpaților până spre gurile Dunării. Ea a eșuat însă ca stăpânire teritorială directă, sfârșind sub forma indirectă și, cel mai adesea, formală a relațiilor de suzeranitate-vasalitate, cultivate între regii Ungariei și principii Țării Românești și Moldovei.

Depășirea de către dominația efectivă ungară a culmilor Carpaților în secolul al XIII-lea – cum anunțau anumite premise – ar fi putut menține probabil, sub forme adaptate, vechile unități politice românești atestate între Hațeg și nordul Olteniei (pe axa Jiului), între voievodatul din zona Făgărașului și cel din Argeș-Muscel ori între Țara Bârsei și țările în care funcționau „episcopii schismatici” ai românilor de la 1234. Oprirea acestei dominații directe pe linia Carpaților a avut importante urmări, inclusiv frângerea vechilor formațiuni politice românești situate deopotrivă de o parte și de alta a munților. Fenomenul nu a fost însă lin, ducând la o serie de confruntări politice, religioase și militare între conducătorii românilor și regalitatea ungară. O formă a acestei confruntări a fost și lupta pentru Țara Hațegului, inclusă până la urmă în Regatul Ungariei, dar rămasă mereu legată organic, pe axa Jiului, de regiunile sud-carpatică, de Oltenia și de Muntenia și apoi de Țara Românească. Legăturile directe și intense dintre hațegani și olteni de-a lungul Evului Mediu, de la treceri reciproce de oameni și turme dintr-o zonă în alta și de la înrudiri de sânge până la onomastica asemănătoare, la folosirea perfectului simplu (moștenit din limba latină) și la

folclorul comun, arată unitatea politico–geografică a unei regiuni, calchiate pe comunitatea de civilizație românească.